

Ezeket feltehetően a prédikációkba beépíthető morálfilozófiai tartalmú példaként örökítették meg. Német nyelvű bibliai szövegek kevésbé találhatók meg a területen a reformáció terjedése előttről, a népnyelvi könyvek számának növekedése Iohannes Honterus nyomdájának megalapításához köthető, illetve Nagyszeben és a délnémet területek között fellendülő könyvkereskedelemnek köszönhető. A szerző hangsúlyozza azonban, hogy a kapcsolat nem volt egyirányú: külföldön, például Itáliában dolgozó szász nyomdász mesterekről is vannak adatok. Erről a virágzó kulturális életéről tanúskodik a 2022-ben, Medgyesen újra felfedezett plébániai könyvtár, amely számos muzeális könyvet őrzött meg, feltárása pedig a szerző vezetésével el is kezdődött.

A kötetet záró nagyobb fejezet a könyvek elemzése után az azokkal kapcsolatba kerülő embereket állítja vizsgálódásának középpontjába. Ennek okát is felfedi a szerző: a korábbi kutatás a kulturális teret a történelmi sorscsapások ellenére is fennmaradt könyveken keresztül határozta meg, ám új szempontra van szükség, amelynek keretében a könyvek és szerzőik, tulajdonosaik és használóik kapcsolata az elemzés fókusza. Ez alapján a középkorban Erdélyben a műveltségi teret egyrészt a hivatalnokok megjelenése alakította, másrészt az, hogy az alsóbb társadalmi szinteken is növekedett a műveltség foka. Dincă a kultúra körforgásának modelljét is felvázolja, amellyel a szászok könyvtörténetét a jövőben még érdemes vizsgálni. Ennek értelmében a kör az oktatáshoz kapcsolódó könyvekkel indul, amelyek a tudás gyarapodását szolgálják, utána következik a tudás alkalmazásának felfedése, amelybe a könyvek használata, kereskedelme és előállítása is beletartozik, és végül a tudás átadásának feltárása az egyes emberek szakmai tevékenységén vagy művészetpártolásán keresztül. A szerző példaként mutatja be az oktatáshoz, a tudás hasznosulásához kapcsolódó kódexek, nyomtatványok és más iratok (matrikulák, könyvjegyzékek) gazdagságát és sokféleségét, és rávilágít arra, hogy van még a kutatóknak feladata. Ebben a fejezetben van lehetősége a vizsgált könyveken keresztül megerősíteni a kutatás újabb eredményét, amelynek értelmében a város és a vidék műveltsége közti különbségek nem akkorák, ahogy a szakirodalomban azt korábban tartották.

A könyv egészét végigkíséri az a szándék, hogy a kutatás az erdélyi szász könyvtörténet korábbi eredményeit újraértékelje, és új szempontok szerint bővítse a témát. Adinel C. Dincă ennek szellemében folytatja több évtizede a különböző műfajú kéziratok és nyomtatványok feltárását, elemzését.

Az egyes fejezeteket térképek, táblázatok gazdagítják, a tárgyalt muzeális könyvek pedig jobban megismerhetők a közzétett képek segítségével. A kiadványban fekete-fehér képek szerepelnek, amelyek a helyben díszített példányok illuminációjának részletes, plasztikus leírása mellett kevésbé tűnnek illusztratívnak, ám ez nem von le a kötet értékéből. A keményborítós, szép, igényes kivitelű kiadvány használatát könnyíti a névmutató, a részletes forrásjegyzék és bibliográfia, illetve a selyem könyvjelző. A könyv nemcsak a témával foglalkozók számára hasznos és inspiráló, hanem szélesebb közönség számára is érdekes, olvasmányos mű.

HENDE FANNI

A Szent Korona első kutatója, Tanulmányok Révay Péter koronaőrrel és munkásságáról, Szerk. Pálffy Géza és Tóth Gergely, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2024. 364 p.

Révay Péter (1568–1622), a tudós evangélikus koronaőr és történétíró 1613-ben jelentette meg első művét a Szent Korona históriájáról *Commentarius* címmel, majd egészen haláláig dolgozott második, posztumusz (1659-ben) megjelent országtörténetén, a *De Monarchián*. 1608-tól haláláig, 1622 júniusáig a Szent Korona őrzőjeként szinte – a szerkesztők szavaival élve – megszállottan kutatta a korona történetét és eszmeiségét. Két munkája nemcsak azért kiemelkedő fontosságú, mert elsőként

foglalkozik a fejék történetével, hanem azért is, mert évszázadokon keresztül meghatározta a Szent Koronával kapcsolatos diskurzust.

A „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport interdiszciplináris tanulmánykötetében a legfrissebb kutatásokra támaszkodó írások jelentek meg: amellet, hogy a tudós koronaőr, Révay Péter családjáról, tanulmányairól, műveiről és azok máig tartó hatásáról is szó esik, olvashatunk a koronázási palást 1613. évi másolásáról, vagy éppen az ún. országtáblákkal kapcsolatos legújabb eredményekről is. 2022. október 5-én konferenciát rendeztek a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében. Ennek apropóját egyfelől Révay 2021-ben, latin–magyar kiadásban napvilágot látott monumentális országtörténetének, a *De monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem* című műnek a megjelenése, másfelől a koronaőr halálának 400. évfordulója szolgáltatta.

E kötetben az itt elhangzott előadások tanulmányá élelt változatait olvashatjuk, a következő tematikus részekbe rendezve: 1. Révay családja és életútja; 2. műveltsége és művei; 3. a koronaőr és a koronázási jelvények; 4. Révay életének és munkásságának recepciója. A tanulmányok előtt Pálffy Géza és Tóth Gergely bevezető gondolataiban az utóbbi évtizedek kutatásainak felvázolása után kitérnek Révay életművére és a kötet rövid tartalmi elemzésére is. Megtudhatjuk, miért foglal el egészen különleges helyet a koronaőr a kora újkori magyar arisztokrácia, a korszak történetírói, de még a protestáns főrendek sorában is, majd felvázolják a vele kapcsolatos további lehetséges kutatási irányokat is.

Bachus Dóra tanulmányában (*A legfalánkabb farkas: Révay Ferenc és családja felemelkedése [1508–1553]*, 27–55) a koronaőr családjának 16. századi felemelkedéséről olvashatunk. Bachusz elsőként áttekintést ad a Révay-család középkori történetéről, majd a bárói címet megszerző Révay (I.) Ferenc, a koronaőr Péter nagyapja felemelkedését veszi górcső alá alapos, számos levéltári forrást felhasználó írásában. A tanulmányból megismerhetjük azt a családi hátteret, amely lehetőséget teremtett arra, hogy Révay evangélikus főrendként elnyerje a kora újkori Magyar Királyság egyik legbizalmasabb pozícióját.

A blokk második tanulmányában, amelyet Tóth Gergely jegyez (*Számvetés, intelmek, ars moriendi: Révay Péter Ultima domesticorum institutio című műve [Tanulmány, szövegközlés, fordítás]*, 57–115), a már idős Révay *Institutio* című munkájáról, annak keletkezési körülményeiről és szerzőségi kérdéseiről olvashatunk, majd a forrás eredeti latin szövegét és magyar fordítását közli a szerző. A koronaőr különböző műfajokat elegyítő munkája – amelyben főként fiának, Pálnak szóló intelmeket fogalmaz meg – nem sokkal halála után jelent meg Kassán Hrabéczy Rafael gondozásában. A később Andreas Carbonarius másolatában is felbukkant munka legnagyobb értéke, hogy az életrajzi adatok mellett sok információt tudhatunk meg a főúr műveltségéről, személyiségéről is.

A kötet második egységében a tudós koronaőr iskolai tanulmányairól, műveltségéről és műveiről szóló írásokat olvashatunk. Förköli Gábor a dolgozatában (*Révay Péter iskolai jegyzetei*, 119–144) először vizsgálja a főúr gimnáziumban készített iskolai jegyzeteit. Ezek alapján Förköli kimutatja, hogy a skolasztikus és humanista stúdiumok amellet, hogy fontos szerepet játszottak Révay műveltségében, nagy hatással voltak például történetírói munkásságára is. Ez látszik egyfelől a jegyzetelés és kivonatolás módszerének elsajátításában, másfelől pedig abban, hogy a Strasbourgbán, Melchior Junius tanítványként hallgatott ciceroniánus etikát miként használta fel a szentenciák és példázatok értékelésére művei megírásakor. Ehhez a szerző alaposan elemzi Révay közhelygyűjteményét, az *Annotationes morales*t. Emellet megtudhatjuk azt is, hogy a tanulmányai alatt elsajátított cicerói eszmerendszer befolyása hogyan mutatható ki a *De monarchiában*.

A blokk következő tanulmányaiban a szerzők Révay imént említett nagy országtörténetének két részletét veszik górcső alá: Petneházi Gábor a mohácsi csata utáni kettős királyválasztás témáját, Zászkaliczky Márton pedig a Bocskai-felkelésről szóló szakaszt vizsgálja. Petneházi írásában az 1526. novemberi eseményeket helyezi középpontba (*Tabu és kognitív disszonancia: a Mohács utáni kettős királyválasztás emlékezete Révay Péter műveiben és a magyarországi latin nyelvű his-*

toriográfiában a kora újkorban, 145–184). A szerző elemzi, hogy ezen történesek hogyan jelennek meg Gian Michele Bruto, latinositott nevén Brutus magyar históriájában, és őt miként követte ezek ismertetésében Révay. Petneházi szerint a koronaőr a *De Monarchiában* már elfogadja a Brutus-féle narratívát, vagyis egyértelműen a rendi álláspont felé mozdul el, ennek ellenére azonban nem fordul el a Habsburg-háztól sem. Meglátását a szerző konkrét szöveghelyekkel – eredeti nyelven és magyar fordításban is – bizonyítja.

Zászkaliczky Márton tanulmányában (*Révay Péter a Bocskai-felkelésről*, 185–210) a Révay-féle felemás képet elemzi, amelyet a koronaőr a Bocskai-felkelésről ad. Révay bemutatja azokat az előzményeket, amelyek szükségképpen belháborúhoz vezettek, nem tárgyalja azonban például a felkelők követeléseit, valamint nem békélt meg azzal sem, hogy Bocskai elfogadta a török koronát. Zászkaliczky szerint Révay tehát részben egyetértett a mozgalom céljával, azonban elítélte a törökkel való szövetséget és az uralkodó elleni küzdelmet: ezek összeegyeztethetetlenek voltak a koronaőr nézőpontjával.

A kötet harmadik nagyobb egységében a koronaőrrel és a magyar koronázási jelvényekkel kapcsolatos tanulmányokat olvashatunk Pálffy Géza és Gödölle Mátyás tollából. Pálffy Géza az ún. országtábla-festménysorozat példányaait vette ismét vizsgálat alá: ezúttal a keletkezés- és utótörténetükkel kapcsolatos legújabb kutatásait, valamint azt mutatja be, hogy a festmények hogyan hozhatók kapcsolatba Révay Péterrel. Pálffy Géza bizonyítja, hogy a táblák minden részlete a koronaőr és titkára, Hrabéczy Dániel keze nyomát viseli. Ezt elsőként a felső részükön található korona- és címerábrázolásokon láthatjuk: ennek mintájául egy olyan tábla szolgálhatott, amely a pozsonyi vár Koronatornyának vasajtájára volt felszerelve. Ugyanez figyelhető meg a táblák alsó felén is: mind a latin nyelvű költemény, mind a csüngők között olvasható itinerárium Révay országtörténetének adatai alapján íródott – továbbörökítve annak tévedéseit is. Pálffy ezek alapján levezeti, hogy a festmények archetípusa 1621. április vége előtt készülhetett el Zólyomban, majd az 1780-as évekig legalább még öt másolatát is létrehozták.

Gödölle Mátyás írásában (*Révay Péter és a koronázási palást pannonhalmi másolata*, 247–283) azt vizsgálta, milyen információkat tudhatunk meg Révay műveiből a koronázási palásról, valamint azt, hogy ezek miként hatottak a palást későbbi történetére és képzőművészeti ábrázolásaira. Gödölle először a koronaőr részletes palástleírását mutatja be a *Commentariusban* és a *De Monarchiában* is, majd a pannonhalmi másolatról ír. Erről véleménye szerint biztosan állíthatjuk, hogy az a palást – Révay által leírt – 1613. évi Bécsbe vitelekor készülhetett. Mivel a koronaőr esküjéhez híven elkísérte az ereklyét a császárvárosba, arra is magyarázatot kapunk, miként tudott ilyen pontos leírást adni a koronázási jelvényről. Ezt követően Gödölle bemutatja, hogy a Bécsben maradt másolat milyen sajátos utat járt be: Mária Terézia 1779-ben a pannonhalmi bencéseknek ajándékozta, és egészen a 19. század közepéig eme kópia alapján vizsgálták és reprodukálták a palástot. A tanulmány tehát bizonyítja: nemcsak a Szent Korona és a fent említett országtáblák későbbi recepciója kapcsolódik Révayhoz, hanem az ún. pannonhalmi másolat elkészítésének körülményei is kizárólag az ő munkájából ismerhetők meg.

Az utolsó blokkban három tanulmányt olvashatunk Révay Péter életének és munkásságának recepciójáról. Móré Tünde *A halotti oráció mint az utóélet első állomása: Révay Péter életpályája Hrabéczy Rafael halotti orációjában* című írásában (287–304) bemutatja a lelkész Hrabéczy gyászbeszédét, amely 1622 júliusában a koronaőr turócszentmártoni temetésén hangzott el. A szöveg alig egy évvel később nyomtatásban is megjelent, azonban a szakirodalom mindeddig nem elemezte részletesen. Móré Tünde tanulmányából feltárul előttünk az elhunytal szoros kapcsolatban álló hivatalnokok, lelkészek és helyi nemesek értelmiségi köre. Emellett elemzéséből kiderül az is, hogy Hrabéczy milyen eszközöket használt Révay emlékeztetének megteremtésére, és ennek milyen analógiáit ismerjük még a korszakból.

Benei Bernadett tanulmánya (*Révay Péter De Monarchia című művének katolikus történetírói recepciója a 18. században*, 305–322) azt vizsgálja meg, hogy a tudományos igényű történetírás megszületésének időszakában hogyan használták a koronaőr országtörténetét. Ehhez három kiemelkedő historikus, név szerint Timon Sámuel, Pray György és Katona István munkáit tekintette át. Benei szerint annak ellenére, hogy e szerzők munkáiban megfigyelhető némi felekezeti idegenkedés az evangélikus Révaytól, már nem ez játszotta a főszerepet a megítélésében. A tanulmányban a szerző konkrét példákkal szemlélteti, hogy ezen történetírók miként használták fel a *Commentarius* és a *De Monarchia* ama részeit, amelyek forrásérték szempontjából a legkiemelkedőbbek voltak – a koronázási jelvények bemutatását, illetve az országgyűléseket és a koronázásokat, amelyeken Révay maga is részt vett.

A kötet utolsó tanulmánya, amelyet Kanyó Ferenc jegyez, rendhagyó módon a nagyszámú műkedvelő, vagy ahogy saját magukat nevezik, „alternatív” kutató néhány elméletét veszi számba. E koronakutatók tudománytalan elméletei Révay 1613-ban megjelent művének, a *Commentarius*nak a magyarra fordítása után (Kulcsár Péter, 1978) kaptak lendületet. Érdeklődésüket az sem tudta megtörni, hogy azóta a szakirodalom több esetben cáfolta Révay művének nevezetességét – miszerint Szűz Mária képmása lett volna a koronán –, sőt, maga Révay is olyan megfigyeléseket tett későbbi művében (*De monarchia*), amellyel tulajdonképpen korrigálta a koronátörténetben leírt tévedését. Kanyó a tanulmányában elsőként ismerteti az „alternatív” koronakutatás jelenségét, főbb állításait és prominens képviselőit, majd leszámol azzal a talán legnépszerűbb áltudományos teóriával, miszerint Szűz Mária zománcképet II. József – Katalin orosz cárnővel szövetségbe – cseréltette volna le a görög császárokéra. Az „alternatív” koronakutatás szerint mindez azt a célt szolgálta, hogy így a koronából egy új bizánci birodalom koronája legyen az Oszmán Birodalom legyőzése után. Kanyó kizárólag szakmai érvekre, bőséges szakirodalomra és forrásokra hivatkozva, alapos elemzéssel bizonyítja e felvetés teljes képtelenségét és megalapozatlanságát.

A fenti rövid ismertetésekből láthatjuk, hogy a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport legfrissebb tanulmánykötetében a kora újkori történetírás mellett a művészet- és az irodalomtörténet is helyet kapott. Világosan látszik, milyen sokirányú kutatásra ad lehetőséget a magyar történelem egy-egy jelentős alakja. A kötetben szereplő tanulmányok amellett, hogy számtalan fontos adalékkal egészítették ki nemcsak a tudós koronaőr és családja (Bachus Dóra és Tóth Gergely), de általában a historiográfia (Förköli Gábor, Petneházi Gábor, Zászkaliczky Márton és Benei Bernadett), az irodalomtörténet (Móré Tünde) és a művészettörténet (Pálffy Géza és Gödölle Mátyás) Révay Péter történetírói munkásságával kapcsolatos eddigi eredményeit, új irányokat is mutatnak a további vizsgálatokhoz. Ezzel kapcsolatban külön kiemelném a kötet bevezető tanulmányában (20–22) található, fent már röviden említett *Merre tovább? A Révay-kutatás lehetséges irányai* című alfejezetet is: ebben a szerkesztők számos további kutatási irányt felvetnek, amelyekkel tovább árnyalhatók a korszakkal kapcsolatos ismereteink.

Nagyon fontosnak tartom, hogy Kanyó Ferenc tanulmányával a kötetben az „alternatív” történeti kutatás is megjelenik. Ahogy a szerkesztők is hangsúlyozzák, bár ezek a „kutatók” szakmai és nyelvi felkészültség hiányában nem vehetők komolyan, mégis fel kell hívni a figyelmet állításaik valótlanságára. Véleményük ugyanis sajnálatos módon gyakran ismertebb a szélesebb közvélemény számára a koronakutatás egy-egy aspektusával kapcsolatban, mint a tudományos konszenzus. Hasonló a helyzet a sumer/szkíta–magyar rokonsággal, a pilisi Ősbudával és más hasonló hipotézisekkel.

Ahogy azt a Történettudományi Intézet által kiadott munkáknál megszokhattuk, a kötet rendkívül igényes kiadvány: átlátható, jól összeállított és szerkesztett könyv. Abban bízva, hogy a fentiekkel sikerült felkelteni az érdeklődést a 2024 novemberében megjelent kötet tanulmányozására, jó szívvel ajánlom azt a szakemberek mellett a szélesebb közönségnek is.

SÁNTA SÁRA